



A húsvét-misztérium megszólal(tat)ása(i)

FARMATI ANNA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár (RO)
anna.farmati@ubbcluj.ro

*Si autem queremus quis hominum primus hoc
genus cantionis invexerit non invenimus alium nisi Moysen,
qui canticum Deo insigne cantavit, quando percussa Egypto
decem plagis et Pharaonem demerso populus per insueta
maris itinera ad desertum gratulabundus egressus est,
dicens: Cantemus Domino, gloriose enim honorificatus est.¹*

A liturgikus ünneplés – azon belül a himnuszéneklés hasznáról és szépségéről – és annak módozatairól, szabályairól sokan írtak már az első századokban és írnak ma is – éppen a tapasztalat kimeríthetetlen volta miatt. Nicetas Remesianus püspök sorait azért emeljük ki itt, mert olyan mozzanatát ragadja meg az ünnepélyes éneklésnek, amely nemcsak az ilyen jellegű éneklés, öröm és hála ősiségére mutat rá, hanem a keresztény közösségek legszebb és leginkább lényegét érintő ünnepi gyakorlatával van szoros kapcsolatban, hiszen a Vörös-tengeren való átkelés megidézése része a húsvéti ünneplésnek, az új nemzedék (a katekumenek) befogadási szertartásának,

1 Nicetas REMESIANUS, De utilitate hymnorum, in Niceta of Remesiana II, *The Journal of Theological Studies* 24.95 (1923) 225–252 (234).

amelynek maga a szerző is előkészítője és celebránsa volt. Motívumként ott szerepel abban a himnuszban is, amelynek első magyar nyelvű megszólalását és további recepcióját próbáljuk nyomon követni – és amelyet talán maga a püspök írt.²

A húsvéti himnuszok magyar nyelvű megszólaltatása – sok más himnuszéhoz hasonlóan – a reformáció anyanyelvű liturgikus könyveiben, a graduálokban történt. Igaz, hogy húsvét hetének és vasárnapjainak egyik legismertebb vesperáshimnusza (*Ad coenam Agni providi*)³ már az Apor-kódexben⁴ is megtalálható magyarul, ez a szövege viszont még nem énekelhető változat, inkább prózai fordítás – egyszerűen csak a jobb megértést szolgálhatta, a kódex többi liturgikus szövegéhez hasonlóan, nem a közösségi gyakorlatot segítette.⁵

A korai himnuszfordítások számbavételének eddigi tapasztalatai⁶ azt mutatják, hogy a reformáció első századában keletkezett

2 A szerzőség kérdésével kapcsolatban több hagyomány is él – korai himnuszkommentárok még Szent Ambrusnak is tulajdonították, ma vagy 9. századi ismeretlen szerző általa írt himnusznak tekintik, vagy az 5–6. századból származó, eleinte olasz, spanyol, frank területen elterjedt Nicetas-hinusznak. A szövegre vonatkozó adatokat l. in DFG-Projekt „Berliner Repertorium“. Online-Repertorium der mittelalterlichen deutschen Übertragungen lateinischer Hymnen und Sequenze <https://repertorium.sprachen.hu-berlin.de/browse/hymn.html#7104> (2024. 09. 21.)

3 Ma használatos magyar nyelvű változata *Ím, vár a Bárány asztala* incipittel található a zsolozsma jelenlegi változatában: *Az imaórák liturgiája II.* Magyar Katolikus Püspöki Kar – Országos Liturgikus Tanács, Budapest, 1991, 445–446.

4 *Apor-kódex. A 15. század első fele/15. század vége és 1520 előtt.* A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. A bevezető tanulmányt írták: Csernák-Szuhánszky Debóra, Haader Lea, Kocsis Réka, Korompay Klára, Madas Edit, Mohay Zsuzsanna, Szentgyörgyi Rudolf, Tóth Zsuzsanna, Zellinger Erzsébet. Közzéteszi: HAADER Lea, KOC SIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, OSZK-Székelly Nemzeti Múzeum-ELTE MNYFI, Budapest-Sepsiszentgyörgy, 2014, 174–175.

5 Párhuzamos szövegei a magyar kódexirodalomban nem maradtak fenn. Rövid ismertetését l. SZENTGYÖRGYI Rudolf, *Az Apor-kódex liturgikus himnuszai, Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei* (Új sorozat 42.) = *Acta Academicae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* (2015) 183–189 (186).

6 Vö. FARMATI Anna, *A hexameron-himnuszok első magyar parafrázisairól*, in BARTÓK István, JANKOVITS László, PAP Balázs (szerk.), *Imitáció és*

átültetések gyakran váltak tudatosan és célirányosan szerkesztett parafrázissá, hiszen az ókeresztény himnuszok képszerkezete, tömör metaforákba rejtett teológiája egyfelől próbára tette a fordítókat, akiknek mindemellett még a versformával is meg kellett küzdeniük, másfelől akadályozta az érthetőség, az egyszerűség reformációkori követelményének megvalósítását, hiszen ezeket a himnusokat nem csak beavatott egyházi személyek hallgatták vagy énekelték. Az is gyakran megtörtént, hogy a himnusz kikerült az eredeti kontextusából, és az új liturgikus hely módosított a szöveg szemantikai összefüggésein is. Kiválasztott himnuszunkat is érintik ezek a szempontok.

Az Apor-kódex szövege

Szándékosan nem nevezem itt himnusznak,⁷ hiszen a himnusz meghatározó tartozéka a verses, énekelhető forma. A fordításnak mégis van jelentősége, hiszen a szöveg liturgikus, ún. zárt szöveg, jellege a szoros, értelem szerinti fordítást feltételezi (amint látni fogjuk, ez nem történik meg maradéktalanul), és emiatt jó alkalom arra is, hogy az eredeti változat jellegzetességeit megfigyeljük. A szinte nyers fordításnak is nevezhető átültetés azért is értékes lehet számunkra, mert az eredeti szöveg szintén nyers, realista stílusát adja vissza, amit később VIII. Orbán pápa szükségesnek látott a stilisztikai felismerhetetlenségig kiirtani a humanista ízlésű átdolgozásával, és ami a II. vatikáni zsinat reformjáig használatban volt.⁸

parafrázis. Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia, Pécs, 2019. május 23–25., Pécs, 2020, 183–193.

- 7 A szakirodalom természetesen annak nevezi, vö. *Apor-kódex. Ómagyar zsolnárok*. A modern helyesírású átiratot készítette, a bevezetést, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta KOROMPAY Klára, Balassi Kiadó, Budapest, 2021, 78–79; SZENTGYÖRGYI, *Az Apor-kódex liturgikus himnuszai*, 183–189.
- 8 *Ad regias agni dapes in Hymni Breviarii Romani Domini Nostri Urbani VIII. iussu, et Sacrae Rituum Congregationis approbatione emendati*, Romae, typis Vaticanis, 1629, 45. vagy in *Breviarium Romanum*, Antwerpen, 1632, 420–421.

A kora keresztény himnusz eredeti szövege tele van olyan remiszncenciákkal, amelyek a keletkezés korában teljesen nyilvánvalóak lehettek. A használati alkalom, a szövegrendszerben elfoglalt helye és a tartalmi elemek mindig fontosok egy himnusz jelentésrétegeinek teljességéhez, és ebben a himnuszban ez a kapcsolat még szorosabb. Akkor értjük helyesen a hangsúlyokat, ha a kereszténység korai századainak szokásaihoz és rítusaihoz térünk vissza, és a húsvét éjszakáján megkeresztelt katekumenek helyébe képzeljük magunkat, akik a szentség felvétele után először részesülhetnek az eucharisztikus lakomában. Ezzel a kontextussal magyarázható az is, hogy himnuszunk nem a műfajra jellemző invokációval kezdődik, hanem egy processzió megidézésével: a keresztelés után kapott fehér ruhát felöltők indulnak el immár felkészülten, himnuszt énekelve a Bárány asztala fele, mely egyszerre jelenti a konkrét eucharisztikus ünneplést és az eszkatologikus távlatot is (vö. Jel 19,6-9).

Az Apor-kódex fordítása („Éneklönk Krisztus fejedelmnek, / a bölcs báránnak / és a fehér stólákkal megfényszerültnek vacsorájára / a Vörös-tengeren által mentenek utána”)⁹ teljesen kihagyja az első szakaszban a *salus* szót, aminek kettős jelentése amúgy is csak a latin szövegben érvényesül, ti. *üdvösség* és *egészség* – ez utóbbi értendő szemben az eredendő bűn betegségével, amelynek következményei miatt egyértelmű fejlemény Krisztus közbelépése.¹⁰

A keresztség és a Vörös-tengeren történő átkelés (Kiv 14,22-23) összekapcsolása következetes hagyomány a patrisztikus irodalomban, a himnusz ezt idézi fel rövid allúziókkal. Órigenésznél már ott van ez a tipológia,¹¹ Aranyszájú Szent János homíliáiból is ismerős, aki az ősi tipológiára támaszkodva a megtisztulás útjaként idézi meg.¹² Nüsszai Szent Gergely műveiben, többek között a Mózes

9 A szövegeket az említett *Ómagyar zsoltárok* című modern helyesírású átiratot tartalmazó szövegkiadásból idézzük: KOROMPAY, *Apor-kódex. Ómagyar zsoltárok*, 178–179.

10 John E. PERRY, *Cantamina*: <https://cantanima.name/Cantus/AdCenamAgniProvidi.html> (2024. 09. 21.)

11 *Contra Celsum* III,51. *Kelszosz ellen* (Catena 9; ford. Somos Róbert), Kairosz, Budapest 2008, 223.

12 Gérard-Henry BAUDRY, *Le baptême et ses symboles. Aux sources du salut*, Beauchesne, Paris, 2001, 26.

életében szintén.¹³ Az összekapcsoláson túl természetesen annak tartalma is lényeges. Az egyik fontos elem a víz, a másik maga az alámerülés, valamint az abból való felbukkanás módja: „A vízből való felmerülés során semmit sem szabad magukkal hozniuk az el-lenséges hadseregből, hiszen mindenki tudja, hogy az egyiptomi se-reg a lélek különféle szenvedélyeit jelenti.”¹⁴ Nüsszai Gergely nevelő szándéka előrevetíti a lehetséges veszélyeket (szenvedélyek), amelyek a megkeresztelteket megkísérli a szentségben való részesedés után, a tipológiát arra használja, hogy tanítson. A himnusz ezzel szemben inkább arra, hogy ünnepeljen, és csak majd egy könyörgés erejéig érinti nagyon rejtetten azt, amiről a prózai irodalom szól.

Az igazi megtisztulást természetesen a kereszten meghalt Krisztus áldozata jelenti, mely áldozat nyers és testi valóságát a középkor végi magyar nyelv (is) erőteljes naturalizmussal fejezi ki: „Kinek a keresztfá oltárán / megsült szentségő testét / ő rózsálló vérével kóstolván / élünk Istennek.” A *megsült*, a *kóstol* igék ennek a fizikai valóságnak, az egészen eléggő áldozat nyelvezetének világos fogalmaival közelítik a szöveget a materiális szférához, amelyben a megváltás megvalósult.

A következő szakasz még mindig a bibliai párhuzamnál (Kiv 12,23) tartja az éneklőt, de nem mondja ki annak teljes értelmét: „A húsvét napjának estin / a megpusztejtó angyaltól, / megótalmaztatván faraónak / keménségő hatalmából, megmenekedvénk”. Az ábrázolt párhuzam csak rejtetten van ott, ez jellemző a késő antik himnuszokra: ahogyan az angyal fáraó megfulladt a Vörös-tengerben, úgy fullad meg a Sátán a keresztvízben.¹⁵ A víz olyan koporsó/sír, amely a gonosz számára halál, a kereszttelkedő számára viszont a halálon keresztül az új élet is egyben.

13 VÖ. GREGORY OF NYSSA, *The Life of Moses*, ford., bev. Abraham J. Malherbe – Everett Ferguson, Paulist Press, New York – Mahwah, NJ, 1978, 16–17, 82–84.

14 NAZIANZOSZI SZENT GERGELY, Mózes élete, II. 124–129, in VANYÓ László, *A kappadókiai atyák. Nagy Szent Baszileiosz, Nazianzoszi Szent Gergely, Nüsszai Szent Gergely és Ikonioni Amphilokhiosz* (Ókeresztény írók 6.), Szent István Társulat, Budapest, 1983, 690.

15 BAUDRY, *Le baptême*, 32–33.

A 4. szakasztól tér rá valójában a himnusz az aktuális, az újszövetségi húsvét ünneplésére, miközben tartja a kapcsolatot a tipológia szimbolikájával. Krisztus áldozata végérvényes, nem kell évente megismételni: „Immár mű húsvétonk Krisztus, / ki mondatik áldoztatott báránknak, / ő teste áldoztatott / tisztaságnak pogácsájába.¹⁶ // Ó, bizon méltó szent ostya, / ki miatt poklok megtöretének, / a fogásbeli nép megszabadolván / megfordola életének érdemébe.” Miközben új témaként megjelenik az eukarisztiára történő egyértelmű utalás, a húsvéti események is visszatérnek, melyek között hangsúlyosak még a halál, a koporsó, a pokol, a sátán. A misztérium nem csak a szimbolikán keresztül nyílik ki, hanem abban is, ahogyan a himnusz az élet és a halál gondolkörének, jelentésmezőjének a feszültségét megteremti a patrisztikus hagyomány alapján. A víz – a keresztség – maga a koporsó, ami részesíti a keresztkedőt Krisztus alászállásában, halálában és feltámadásában. „Mikor Krisztus felkele a koporsóból, / a győző megfordola a pokolból, / megszoréjtván kötéllel a kegyetlent / és megnyitván paradicsomot.”

A hetedik, utolsó előtti szakasz a korai himnuszok szokásos, visszafogott könyörgést megfogalmazó szakasza, ami általában a megénekelt misztériummal függ össze, és a kegyelmi életre vonatkozik elsősorban, nem a hétköznapi élet szükségleteire. Az eredeti szöveg könyörgésének tárgya kizárólag a húsvét öröme, az abban való megmaradás, Krisztus dicsőségében, győzelmében való örök részesedés. Az Apokrif szövege behoz egy új gondolatot, ami a saját korának, a késő középkornak a nézőpontja: „Kérünk, mindeneknek teremtetője / e húsvétnek örömeiben, / hogy ótalmazjad te népedet / minden hirtelen haláltól.” Vagyis az ember szorongása a készület nélküli haláltól, ami mögött már ott van sok századnak a kicsit más irányultságú teológiája és lelkiségi látásmódja (ekkorra már nem a vértanúság, hanem az *ars moriendi* korát éljük).

Az utolsó szakasz a szokásos, de húsvétra hangolt, annak misztériumát ébren tartó doxológia.

16 A *pogácsa* szó jelentése a régi magyar nyelvben: kerek, kovásztalan kenyér (dél-szláv eredet), vö. GERSTNER Károly (szerk.), *Új magyar etimológiai szótár*, <https://uesz.nytud.hu/index.html?uuid=c8555101-7c44-1014-a8d2-ae24c20aeb7e> (2024.09. 21.).

Az eredeti latin és a középkori magyar szöveg között találunk tehát árnyalatnyi különbségeket, ezeket viszont nem a módszeres parafrázáló törekvés idézi elő, inkább a nyelv merevsége, a fordító bizonytalansága/felületessége. Egyedül a 7. szakaszban találunk egy olyan fordulatot, ami már továbbértelmezést, korérzést tartalmaz.

A graduálok himnuszai

Az első protestáns himnuszfordítások egyidősek a reformáció kezdetével, hiszen már maguk a reformátorok (Luther, Thomas Müntzer) elkezdték fordítani az általuk fontosabbnak és szebbnek ítélt himnuszokat. Ezek között ott van a húsvéti vesperás himnusz is.¹⁷ Az előfordulások felderítéséhez az RPHA adatbázisát¹⁸ használok, amelyben nem csupán a variánsokat és az előfordulás helyét követhetjük nyomon, hanem számos más jellemzőt is. Húsvéti himnuszunk már az első graduált megelőző Kálmáncsehi-féle himnuszgyűjteményben¹⁹ is megtalálható, innen átkerül az első teljes graduálba, Huszár Gál gyűjteményébe.²⁰ Ugyanez a szöveg tűnik fel a későbbi graduálokban és énekeskönyvekben is, tehát tartalmi szempontból elegendő egyetlen szöveget összehasonlítani az első fordítással, és csak tájékozódásképpen említünk néhány 17. századi gyűjteményt: a *Batthyány-kódexet*, az *Apostagi graduált*, a *Spácai graduált*, valamint a Debrecenben, Kassán, Lőcsén és Kolozsváron

17 A fordítás és énekírás mozgalomjellellegével kapcsolatban lásd Gisela BRANDT, „Te Deum Laudamus” Der Rostocker Reformator Joachim Slüter als Übersetzer und Vermittler von Müntzertexten, *Zeitschrift Für Germanistik* 1.2 (1991) 280–298.

18 HORVÁTH Iván et al. (szerk.), *Répertoire de la poésie hongroise ancienne / A régi magyar vers leltára a kezdetektől 1600-ig* (ELTE-OSZK, 1992–2018) [a továbbiakban RPHA], <https://f-book.com/rpha/v7/index.php> (2024. 09. 21.)

19 *A keresztyéni gyülekezetben való reggeli éneklések, melyeket primának hívnak A Kálmáncsehi Márton mestertől magyarra fordított psalmusokkal egyetemben*, 1561, o. n.

20 HUSZÁR Gál, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok*, Komjáti, 1574, 287–289.

megjelent énekeskönyveket.²¹ Unitárius források is átveszik, megtaláljuk például a *Komjátszegi graduálban*²² vagy Heltai Gáspár énekeskönyvében.²³ Csupán érdekességképpen idézzük az RPHA statisztikáját, amely a konfesszionalizáció folyamatát is nyomon követi: az előfordulások 8 százaléka protestáns (11 db), 35 százaléka unitárius (8 db), 17 százaléka (4 db) pedig református forrásokban található.²⁴

A graduálokban található fordítást tekinthetjük parafrázisnak – nemcsak a betoldott szakasz miatt, hiszen más jelentős eltérések is találhatók a szövegben. Fontos szerepe lehet ebben egy szövegen kívüli tényezőnek: a helyzeti érték változása, ami magyarázhatja a szövegbeli eltéréseket is. A húsvéti himnuszt – bizonyára éppen a sok eukarisztikus vonatkozása miatt – a protestáns felekezetek gyakran használták úrvacsora-énekként is – erről a gyűjteményekben elfoglalt helyük vagy a feliratuk árulkodik.²⁵

Az első szakasz így hangzik: „Úrnak végvacsorájára, / és áldozatjára / keresztyén népek menjetek, / hogy erős legyen hitetek.”²⁶ Már a felütés hangneme is teljesen elüt az eredetitől, az ünneplés helyett nagyon pragmatikus és „haszonelvű” szempontokat fogalmaz meg a szakasz utolsó két sora, semmi utalás nem történik az ősi keresztelési rítusra, viszont egyértelműen „lehozza” az egyszerűvé tett üzenetet a jelen lévő közösség szintjére, és a már valószínűleg gyermekként megkereszteltek hitének erősítésére „használja”. A szó kiemelése nem véletlen: a késő antik himnusz ebben az értelemben nem használati szöveg, mert elsősorban misztériumot ünnepel, felidézve azt, amit mindenki tud(ott), míg az énekké parafrázált

21 Néhány példa: *A' Sz. David Profetanak* (Kassa, 1673, RMK I 1145/A; Lőcse, 1696 RMK I 1493/B); *Énekeskönyv*, Kolozsvár, 1700 körül RMK I 1559/A; Debrecen, 1569 RMNy 264; 1570 RMNy 276; 1586 körül RMNy 582; *Keresztyén imadságok egy-nehany*, Debrecen, 1641 RMNy 1874, RMK I 713).

22 *Komjátszegi graduál*, 1697 után, 69.

23 *Isteni ditsiretek, imadságos, és vigasztalo Énekek*, Heltai Gáspár műhelye, Kolozsvár, 1632, 105–106.

24 További adatok megtekinthetők az RPHA adatbázisban: <https://f-book.com/rpha/v7/rpha.php?r=1448> (2024. 09. 29.)

25 Például a *Bélyei graduál*, a *Batthyány-kódex* úzusa: *Hymnus úrvacsorakor*; vö. RPHA u.o.

26 A szöveget mai helyesírás szerinti átírásban idézem.

himnuszok a misztériumot általában aprópénzre próbálják váltani, hogy ezzel is tanítsanak. Ennek megfelelően például a harmadik szakasz utolsó sora szintén nagyon gyakorlatias, könnyen érthető módon fejt ki a húsvéti misztérium egyik lényeges elemét: az áldozat lényegét, a bűntől való szabadulást (ami persze impliciten ott van az ókeresztény szövegben is): „Kinek ő szentséges teste / magas keresztfán epede, / rózsaszínyű szent vérével, / *szabadíta bűneinkből.*” Amint azt láthattuk, az eredeti szöveg sokkal komplexebb módon – és az éneklők háttértudására is számítva²⁷ – hozza a misztérium összetettségét.

A 4. szakasz mintegy „in medias res” kapcsol át az ószövetségi párhuzamhoz és a hagyományos tipológiához, hiszen a Vörös-tenger motívuma az első szakaszból kimaradt, itt viszont behozza, hogy érthető legyen a visszautalás: „Az verekedő Angyaltól, / és kegyetlen fáraótól, / veres tengert általmenvén / oltalmazza kegyelmesen.”

Az 5–6. szakasz alakul át a leinkább, hiszen ezek azok a részek, amelyek az áldozat, eukarisztia kérdéskörét érintik. Ha a szóhasználatot figyeljük, szembetűnik, hogy elmarad az *ostya* szó: „Ő, bizony méltó áldozat, / ki által pokol töreték, / elveszett nép szabadula, / örök életre indula. // Már mi jutalmunk az Christus, / kinek halála foganatos / ő szent Atyjánál érdemes / mindenkoron kellyemetes.”

Ha kontextusok és szövegtörténeti tények nélkül olvassuk a két szöveget, az eukarisztikus utalások talán nem is tűnnek annyira erősnek, hogy ezt ilyen mértékben ki kelljen irtani. A középkori értelmezések viszont – amelyeket azért a korai reformátorok még akár ismerhettek is – nagyon expliciten fejtik ki ezeket. Az *Aurora expositi*óban például ezt olvashatjuk:

27 Ez a tudás természetesen már nagyon régen nem volt meg spontánul a himnuszfelhasználó ismereteiben, de szert tehettek rá olyan himnuszkommentárokból, mint a középkori *Aurea expositio* vagy később, a humanizmus idején Jodocus Clichtoveus kommentárja. L. bővebben FARMATI Anna, A himnuszkommentár mint a liturgikus és személyes imádság segédkönyve – Az *Aurora expositio hymnorum* és a himnuszolvasás gyakorlata, in BAJÁKI Rita, SZÁDOCZKI Vera (szerk.), *Imádkozás a régi Magyarországon* (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok 29.) ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport Budapest, 2022, 53–65.

Materia huius hymni est quod nos invitat auctor ad coenam agni illius qui tollit peccata mundi scilicet ad accipiendum corpus et sanguinem domini: de quo dictum est: qui sumit corpus Christi indigne iudicium sibi manducat et bivit. Qui vero digne habet vitam aeternam. Nos vero positi. Ad coenam providi agni, idest ad accipiendum corpus et sanguinem Domini vel ad ultimum praeceptum Christi: quia sicut post coenam nullum restat prandium: ita post novum testamentum nullum restat praeceptum, Ad coenam agni providi, idest ad prandium veri et sapientes agni, et candidi stolis albis, idest cum virtutibus, canamus principi Christo, idest laudemus eum de resurrectionem, post transitum maris rubri, idest post baptismum, vel post gloriam resurrectionis.²⁸

A 7. szakasz gondolata (pokolra szállás) tartalmilag részben hiányzik, részben az előző kettőben benne foglaltatik: a szabadulás a bűntől, a pokoltól. A sír/koporsó képének mellőzése kiiktat egy másik motivikus allúziót: a kereszt(víz), az alámerülés mint halál és újjászületés forrása. Itt világossá válik, hogy a parafrázis szerzője következetesen dolgozik, az egyszerűsítés munkája célirányosan és logikus eljárás szerint történik.

Egy másik szembetűnő különbség, hogy a könyörgés nem egy-, hanem háromszakasznyi, és témájában, hangulatában nagyon eltér az eredeti himnuszétól: „Tégedet kérünk, Úr Isten, / az idvességnek idején, / te népedet oltalmazdad, /malasztoddal bátorítsad. // Náladnélkül mi elveszünk, / és semmi jót nem tehetünk, / bűnben igen eláradtunk, /ördög miatt csalatkoztunk. // Bocsátsd meg mi bűneinket, / engeszteljed szíveinket, /hogy tégedet minden üdőben / dicsirhessünk a diczsőségben.” A könyörgés sokkal általánosabb és konkrétabb egy időben, a húsvét misztériumához és magához az ünnepléshez közvetlenül nem kapcsolódik, annál inkább közeledik az éneklő közösség lehetséges lelkiállapotához.

28 *Aurea expositio hymnorum*, Tarragona, Juan Rosenbach, 1498, [45].

Az unitárius forrásokat leszámítva a doxológia megmarad, de nem a himnusz fordításaként, hanem a protestáns énekeskönyvekben megszokott formában: „Dicsőség legyen Atyának, / es egyetlen egy fiának, / ezeknek ajándékának, / az dicső Szentháromságnak.” A különbség szintén a húsvéti kontextus mellőzésében van.

Későbbi magyar megszólalások

A himnusz természetesen szerepel későbbi gyűjteményekben is – a 20. századi liturgikus reform a himnuszok iránti érdeklődést is fellendítette, ez viszont arra az időszakra esik, amikor a VIII. Orbán pápa liturgikus reformja idején született szövegeket használták és fordították. Babits Mihály *Amor Sanctusa*, Sík Sándor *Himnuszok* könyve ennek az időszaknak a termékei. Ezt a himnuszt Babits nem fordította, a Sík könyvében viszont szerepel,²⁹ ezt veszi át a *Világ világossága* című gyűjtemény is azzal a mindhárom húsvéti himnuszt érintő elírással-megjegyzéssel, hogy 9–10. századi szöveg.³⁰ A 17. századi átírat fennkölt és eufemizáló stílusa nem feltétlenül segíti az eredeti gondolat – és főleg az ókeresztény tapasztalat – érvényesülését. De ez is a szöveg egyik lehetséges „megszólalása” – amely nyilván szöveghűségre és a műfaji jellegzetességek megőrzésére törekszik, de szintén egy korszak sajátos atmoszféráját és világlátását hordozza, az irodalmi antológiákban még ma is.

Következtetések

A feltámadás misztériumának *megszólalása* és *megszólaltatása* magyarul – rövid elemzésünk arra vezetett, hogy a címben összevont gondolatokat itt most szétválasszuk. A liturgiában érthető módon eleve kevés lehet a költészet – a történelem folyamán mégis

29 *Ad regias Agni dapes* incipittel = Sík Sándor, *Himnuszok* könyve, Szent István Társulat, Budapest, 1943, 240–241.

30 *Világ világossága. Hetvenhét keresztény himnusz*, szerk. Kovács András Ferenc, Gloria – Keresztény Szó, Kolozsvár, 1992, 84–85, 182.

szükségszerűen vannak olyan elemei, amelyek elsősorban az ünneplést segítik elő, az elrejtés és megmutatás technikájával tárnak fel valamit a misztériumból. Nagyon különböző helyzetekben kell ezt tenniük. Ennélfogva nem egyszerű nyelvekre és időkre és kultúrákra lefordítani őket – de alkalmanként sikerül(t). Ahhoz azonban, hogy a szövegekben minél teljesebb jelentéssel tudjon megmutatkozni, nem kevés háttérismeretre és nyelvi-kulturális tapasztalatra van szükség, olyanra, ami vissza tud menni valamilyen módon akár a Vörös-tenger fölötti énekig és a száraz láb tapasztalatáig.

Bibliográfia/Bibliography

Az imaórák liturgiája II., Magyar Katolikus Püspöki Kar – Országos Liturgikus Tanács, Budapest, 1991.

Hymni Breviarii Romani Domini Nostri Urbani VIIIi iussu, et Sacrae Rituum Congregationis approbatione emendati, Romae, typis Vaticanis, 1629.

Isteni ditsiretek, imadságos, és vigasztalo Énekek, Heltai Gáspár műhelye, Kolozsvár, 1632.

BAUDRY, Gérard-Henry, *Le baptême et ses symboles. Aux sources du salut*, Beauchesne, Paris, 2001.

BRANDT, Gisela, „Te Deum Laudamus” Der Rostocker Reformator Joachim Slüter als Übersetzer und Vermittler von Müntzertexten, *Zeitschrift Für Germanistik* 1.2 (1991) 280–298.

FARMATI Anna, A hexameron-himnuszok első magyar parafrázisairól, in BARTÓK István, JANKOVITS László, PAP Balázs (szerk.), *Imitáció és parafrázis. Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia, Pécs, 2019. május 23–25.*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Pécs, 2020.

FARMATI Anna, A himnuszkommentár mint a liturgikus és személyes imádság segédkönyve – Az *Aurora expositio hymnorum* és a himnuszolvasás gyakorlata, in BAJÁKI Rita, SZÁDOCZKI Vera

- (szerk.), *Imádkozás a régi Magyarországon* (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 29.), ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2022, 53–65.
- GERSTNER Károly (szerk.), *Új magyar etimológiai szótár*, <https://uesz.nyttud.hu/index.html?uuid=c8555101-7c44-1014-a8d2-ae24c20aeb7e> (2024. 09. 21.).
- GREGORY OF NYSSA, *The Life of Moses*, ford., bev. Abraham J. MALHERBE, Everett FERGUSON, Paulist Press, New York – Mahwah, NJ, 1978.
- HAADER Lea, KOCIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf (szerk.), *Apor-kódex. A 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhú átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. OSZK-Székely Nemzeti Múzeum-ELTE MNYFI, Budapest-Sepsiszentgyörgy, 2014.
- HORVÁTH Iván et al. (szerk.), *Répertoire de la poésie hongroise ancienne / A régi magyar vers leltára a kezdetektől 1600-ig*, ELTE-OSZK, 1992–2018, <https://f-book.com/rpha/v7/index.php> (2024.09.21)
- HUSZÁR Gál, *A keresztyéni gyűlekezetben való isteni dicséretetek és imádságok*, Komjáti, 1574 (Bibliotheca Hungarica Antiqua), Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1986.
- KOROMPAY Klára (szerk.), *Apor-kódex. Ómagyar zsoltárok*, Balassi Kiadó, Budapest, 2021.
- KOVÁCS András Ferenc (szerk.), *Világ világossága. Hetvenhét keresztyén himnusz*, Gloria – Keresztény Szó, Kolozsvár, 1992.
- NAZIANZOSZI SZENT GERGELY, Mózes élete, in VANYÓ László, *A kapadókiai atyák. Nagy Szent Baszileiosz, Nazianzoszi Szent Gergely, Nüsszai Szent Gergely és Ikonioni Amphilokhiosz* (Ókeresztény írók 6.), Szent István Társulat, Budapest, 1983.
- PERRY, John E., *Cantamina*, <https://cantanima.name/Cantus/AdCenamAgniProvidi.html> (2024. 09. 21.)
- SÍK Sándor, *Himnuszok könyve*, Szent István Társulat, Budapest, 1943.
- SZENTGYÖRGYI Rudolf, *Az Apor-kódex liturgikus himnuszai*, Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat

42.), *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* (2015) 183–189.

TURNER, C. H., Niceta of Remesiana II, *The Journal of Theological Studies* 24.95 (1923) 225–252.